

Scheidel, Walter: *What is Ancient History?* Princeton: Princeton University Press, 2025, 319 oldal, \$29.95/£25.00.

Walter Scheidel (1966) korunk legidézettebb Róma-kutatója és azon kevés ókortörténész egyike, akit immár bátran nevezhetünk globális sztártörténésznek. Szakmai pályafutását Bécsben kezdte az 1990-es évek elején, ahol karrierje a német anyanyelvű *Altertumswissenschaft* évszázados hagyományának egyik tehetséges fiatal várományosaként indult, ám hamar az angolszász ókortudomány világában találta magát. Ma a Stanford Egyetem ókortörténésze, és kötetiben elsősorban nagy, az emberiség történetének és az ókor legtágabb értelemben vett egyetemességének kérdéseit elemzi, legyen szó az ókori gazdaságtörténet, a nagy forradalmak és kataklizmák termékeny társadalmi hatásáról (*The Great Leveler*), vagy a római kor természetudományos kutatásainak perspektíváiról (*The Science of Roman History*). Magyar nyelvterületen Scheidel munkáit számomra érthetetlen okok miatt sem fordításban, sem idézettségben nem találjuk, bár két radikálisan különböző tudománytörténeti hagyományt átfogó személyes életútja és az itt bemutatott kötete is választ adhat a magyar ókortudomány Scheiddel szembeni szinte teljes közönyére is. Üdítő kivételként fontos megjegyezni Grüll Tibor munkásságát, aki előszeretettel idézi a stanfordi professzor munkáit és a Scheidel nevéhez kötődő ORBIS Római Birodalom közlekedés- és gazdaságtörténeti térképét is.

Scheidel legújabb kötete tőle már elvárható módon több paradigmatisz kérdés foglalkozik: mi az ókor? Mi az ókortudomány jelene és jövője? Hogyan oktassuk az ókort a 21. században?

Az imént említett tudománytörténeti probléma már a kötet bevezetőjében felsejlik. A kontinentális, német ókortudomány egykori gyakorlójaként, a pozitivisták, alapkutatásokra és az ókori írott és tárgyi források alapos ismeretére épülő és a klasszika-filológiai (Wilamowitz-Moellendorff-i) alapokból fejlődő óorkutatás egykori gyermekeként Stanfordban radikálisan új világ tárult Scheidel elé. Az Amerikai Egyesült Államok etnikai, kulturális és identitáspolitikai dimenzióiban is végletekig megosztott és változatos világa leképeződik a nagy

egyetemeken is, ahova a diákok jelentős hányada nem a nyugati világ kulturális örökségét hozza magával. A Stanford Egyetem végzős diákjainak például 29%-a ázsiai származású, de jelentős az afroamerikai és latin-amerikai hallgatók száma is. Ilyen környezetben a görög és római antikvitás – annak egyetemes irodalmi témái és vívmányai ellenére – túlságosan európacentrikusnak hat, így az ókor fogalmát, oktatási módszerét, kronológiai és földrajzi dimenzióit újra kell értelmezni. Scheidel bevezetőjében felvázolja a kötet szerkezetét és alapvető kérdéseit, amelyek két kulcsfogalom, a globalizáció és a klasszicizmus köré összpontosulnak (13. old.).

Az első fejezet a világformálás (*worldmaking*) fogalmát járja körül: mit jelent ma az ókor, melyek a legfőbb „összetevői”, tulajdonságai, és hogyan lehet ezt a fogalmat igazán globálissá, egyetemessé tenni. Röviden, a globális ókor fogalmi meghatározását és tartalmát elemzi a szerző. Az első kérdés: mit értünk ókor alatt? Mi a közös a görög, a római, a föníciai, asszír, zsidó, indiai, egyiptomi, olmék, csádi, japán vagy szibériai ókorban? Scheidel úgy véli, hogy ókoron az emberiség azon korszakát értjük, amelyben létrejöttek azok a társadalmi, kulturális és politikai építőkövek, amelyek mai, modern társadalmunk alapjait alkotják – függetlenül attól, hogy ennek milyen kronológiai vagy földrajzi sajátosságai/jellegzetességei vannak. Hogy ma is kenyeret eszünk, városokban élünk, iskolákban tanulunk, tudományágakban gondolkodunk, szent szövegekre épülő vallásokat (is) követünk, írást és naptárat használunk és politikai intézményekkel rendezzük a hatalom zabolátlan természetét: ezek alkotják az emberiség egyetemes alapjait, amelyek létrejötte a világ minden táján egy jól meghatározható időszakban történt: döntően a letelepedett életmód és a mezőgazdaság létrejötte után, a neolitikum végén és az azt követő néhány évszázadban. Scheidel ugyanakkor nem elemzi azt a kronológiai eltérést, amely ezt a jelenséget más-más időpontba helyezi ha azt globális perspektívában vizsgáljuk.

Scheidel a stanfordi egyetemi campus mikrotársadalmának akar ókort tanítani, ahol kínai, afrikai, dél-amerikai, európai és ausztrál hallgatók is szép számmal akadnak. Számukra az ókor más sajátosságokkal bír, más kronoló-

giával, más sebességgel és eltérő tartalmi specifikumokkal rendelkezik. De a részletkérdésektől függetlenül, minden embercsoportnak van egy olyan formatív, hagyományteremtő korszaka, amelyben az alapvető kulturális sajátosságok első megjelenése megfigyelhető. Ezt a kronológiailag igencsak képlékeny periódust nevezi Scheidel ókornak vagy ókori történelemnek („*foundational history*” – az alapok történelme, „alapozó történelem”). Scheidel hangsúlyozza ugyanakkor, hogy az ókornak nem lehet és nem is kell olyan egyetemes meghatározásra törekednie, mint a középkorkutatás szerinte teljesen felresiklott *Global Medieval History* (globális középkori történelem) kísérletezése. Furcsa módon Scheidel munkájában nem említi a globalizáció/ globalizmus fogalmát, amelyet a kultúratudományok (szociológia, vallástudomány) előszeretettel használnak az elmúlt két-három évtizedben. Robertson és Roudometof szerint, a globalizáció fogalma feloldja a lokális-globális nexus konfliktusát és a helyi sajátosságokra fókuszálva, azok kialakulásában nem a globális erők hatalmi struktúrái felől értelmezik a társadalmi jelenségeket, hanem a helyi aktorok döntései, a mikroközösségek és egyének tevékenysége révén vizsgálják a lokális erők alakulását.

Ez a fogalom feloldhatná Scheidel módszertani dilemmáját: első fejezetéből ugyanis egyértelművé válik, hogy lehetetlen olyan egyetemes ókormeghatározást találni, amely minden embercsoport fundamentális, formatív korszakára jellemző lenne. A globalizáció, vagy globális ókor azonban a helyi történeti sajátosságokat emelné ki egy jóval tágabb, akár kontinenseken átívelő perspektívát is figyelembe véve. Míg az ókori Kína és az ókori Róma köztudottan kapcsolatban állt egymással (kereskedelmi és – ritkán ugyan, de – diplomáciai és kulturális kapcsolatokban is), a Húsvét-szigetek és az ókori Peru kultúrái aligha kapcsolhatóak más ókori civilizációkhoz, köztük a közös vonás legfeljebb a már említett társadalmi építőkövek első megjelenési formái lehetnek.

Az első fejezet második fele a „mi-
kor” kérdését járja körül, bár az előző kérdésére adott válaszával a szerző egyértelművé tette, hogy az ókort egy kronológiailag képlékeny fogalomnak képze-
li, amelynek az európai kronoló-

giai határok közé történő beszűkítése értelmetlen. Hasonló következtetésre jut Scheidel a „hol” kérdés kapcsán is: bár elismeri, hogy az ókorinak nevezett civilizációk jelentős része egymástól eltérő utat járt be, és többségük soha nem állt kapcsolatban egymással, úgy véli, hogy ezek a részletkérdések nem relevánsak a nagy kép megértéséhez, amennyiben egy pluralista, többpólusú ókort veszünk figyelembe.

A kötet második fejezete közel száz oldalon át részletesen elemzi azt, ahogyan az ókortudomány diverzifikálódott, ahogyan az Európa-centrikus, görög-római ókor monopolhelyzetbe került, továbbá milyen szerepet töltött be ebben a folyamatban a rasszizmus és a nacionalizmusok kora.

Scheidel fájdalmasan röviden mutatja be az egyetemes történetírás ókorig visszavezethető hagyományait, csupán említés szintjén felsorolva azokat a szerzőket és munkákat, akik az akkori ismert világ egyetemességét akarták összefoglalni. Ez a tendencia megfigyelhető az európai, arab és kínai történetírásban is, bár többségük eurázsiai dimenzióknál maradt, hisz interkontinentális, az Újvilágot is magába foglaló világtörténelmet csak a 16. század után lehetett írni. A nagy földrajzi felfedezések korát követő világtörténetek több tucat és később akár több száz kötetre rúgó sorozatai az elsők, ahol megjelennek az ókor fogalmának és korszakának már egyetemes dimenziói az angol, francia és német szakirodalomban. Johann Christoph Gatterer egyetemes története a felvilágosodás korának kiemelkedő példája, akinél az ókor első alkalommal terjedt ki Ázsia egészére, Afrika északi részére és Európa-pára, azonban az Újvilágról még alig írt.

A 18. század végén a göttingeni történeti iskola állt a legközelebb ahhoz, hogy – minden hibája és fajelméletei ellenére – a nemzeti, keresztény vagy földrajzi határokon túllépve valóban egyetemes történettudományt gyakoroljon. Ez a folyamat megtorpan, nagyrészt olyan nagyhatású kutatók munkássága miatt, mint Johann Joachim Winckelmann, akinél az ókor-konceptiója kizárólag a görög géniuszra, a görög civilizáció mindenek felett álló tökéletességére, esztétikájára szorítkozott. Ehhez hamar csatlakozott a klasszicizmus mint művészeti és építészeti irány, majd a görög szabadságharc mint az európai nacionalizmusok

korának nyitófejezete. Az ókor fogalmát foglyul ejtette például Johann Joachim Winckelmann és kortársai a görög szobrok klasszicizáló fehérségével, az idealizált athéni demokráciával és a görög géniusz és leleményesség egyetemesnek kikiáltott vívmányaival.

A diszciplináris határok egyre szigorúbbá válása és azok megjelenése az egyetemi oktatásban, a klasszika-filológia kényelmetlenül domináns jellege (Renant idézve: „a filológia a lélek dolgainak egzakt tudománya”) tovább szűkítette az ókor fogalmi és módszertani kereteit. Bár a 19. század első felében számos új, a világ ókori civilizációit kutató diszciplína született (egyiptológia, assziriológia, orientalisztika, sinológia, antik régészet stb.), ezek hamar különálló útra tértek, alig kommunikálva a klasszikus, görög és római világ kutatóival. Johann Matthias Gesner, Christian Gottlob Heyne és Friedrich August Wolf szerepét Scheidel részletesen elemzi az európai ókortudomány diszciplináris fejlődéstörténetében, ahol a filológiai kutatás sokáig az egyetlen formája volt az ókor (görög és római) tanulásának és tanításának. Wolf *Altertumswissenschaft*, vagyis ókortudomány-fogalma ugyan módszertanában igyekezett az interdiszciplinaritást követni és egyesíteni a fent említett tudományágakat (művészettörténet, nyelvészet, régészet, jog), azonban Európa-központúságán nem tudott változtatni. Wolf úgy vélte, hogy minden, ami az emberiség *Bildung*, vagyis fejlődéstörténeti alapozását jelentette, a görögök és rómaiak adták, a többi kultúra és régió túlságosan idegen vagy túlságosan kevésbé ismert, hogy az *Altertumswissenschaft* fogalmába beemeljék. Scheidel röviden bemutatja, hogy ez a rövid ideig tartó romantikus elképzelés az ókori görög és római világ egyetemes, diszciplináron túlívelő kutatásáról a tudománytörténeti és egyetemi-tanszéki diszciplináris árkok és határok áldozatává lett a 19. század végére. A klasszika-filológia, az ókortörténet, a művészettörténet és a régészet elválása ma a legtöbb egyetemen évszázados hagyomány. Az angolszász világ *classics* fogalma és magyar ókortudományi tanszékek a maguk módján talán kivételek, de az interdiszciplináris párbeszéd továbbra is ritkaságnak számít az egyetemi oktatásban és kutatásban. Kiemelendő itt Szilágyi János György és Komoróczy Géza munkássá-

ga, akik ezt, a tudományágakon átívelő szemléletet követték kutatásaik során.

A kötet harmadik fejezetében Scheidel pragmatikus példákkal igyekszik a globális ókortudomány módszertani, oktatási kérdéseit megvizsgálni. Ebben a fejezetben előszeretettel idézi Sebastian Conrad a magyar szakirodalomban is használt fontos, 2016-ban közölt monográfiáját (*What is Global History?*), amelyben a történelem globalitása nem tér- és idő-, hanem intenzitásfüggő, és ami a kapcsolati hálózatok kutatására fókuszál. Scheidel szerint a globális ókor kutatásának fontos sajátossága lehet a kontextualizálás, amely talán az általam is említett globalitás fogalmához áll közelebb. Külön fejezetben tárgyalja a konnektivitást és a hálózatok fontosságát, amelyek szintén jelentős – diszciplináris, térbeli, földrajzi, kronológiai határok átlépésére alkalmas – módszertani fogalmak, de részletesen kitér az összehasonlítás (komparatív történelem) perspektíváira is.

Scheidel néhány felületes mondatral intézi el módszertani innovációjának legproblematisabb részét, a nyelv és nyelvészet kérdését: hogy lehet globális ókort kutatni és oktatni, ha forrásaink és a szakirodalom több tucatnyi holt és élő nyelven íródott? Hiszen értelemszerűen nincs ma ember, aki képes ilyen szintű polihisztóri tudásra szert tenni – bár megjegyzendő, hogy Scheidel nem tér ki kötetében a mesterséges intelligencia adta lehetőségek forradalmi dimenzióira. A szerző javaslata ellenben az, hogy míg egy kutató megőrizheti szűkebb szakterületének klasszikus módszertani szabályait és készségeit (így sajátos nyelvtudását, specializációját), addig az oktatásban, a nagy kérdések elemzésében gond nélkül támaszkodhat mások munkájára, nyelvtudás pedig általában nem szükséges a kutatáshoz. Ezek a mondatok a filológia-alapú ókortudomány gyakorlóinak számára felháborítóan hangozhatnak, de ha őszintén magunkba tekintünk, tudjuk: lehet ókort tanítani nyelvtudás nélkül is, hisz az ókor forrásainak tárháza ma már jóval részletesebb és gazdagabb, mint a 18. században, az irodalmi források jelentős részét pedig számos világnyelvre lefordították. Scheidel – idézve Jo Guldi és David Armitage forradalmi munkáját (*History Manifesto*) – azt állítja, hogy a túlzott specializáció marginalizációhoz vezet.

A negyedik fejezetben Scheidel kitér innovatív módszertanának és javaslatának gyakorlati problémáira, buktatóira. Röviden bemutatja az ókortudományi tanszékek ideológiai és módszertani válságát az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban, amelyről mi, Kelet-Közép-Európa kutatói legfeljebb egy-egy szokatlan kötet megjelenésekor hallunk (például toxikus maszkulinitás az ókorban, az ókortudomány „fehérsége” vagy más identitáspolitikával átított témák vitájakor). Az ókor kutatása és oktatása a nyugati államokban áldozatul esett a kolonializmus és dekolonializmus identitáspolitikai vitájának, amelyben a klasszikus ókor szerzői, témái és forrásai a faji kivételezettség és anakronizmus forrásaiként jelennek meg. Scheidel elfelejti, hogy ezek a jelenségek elsősorban a posztkoloniális nyugati világ sajátos-

ságai, amelyek csak kis mértékben vannak jelen Európa keleti felében és a világ számos más országában, bár kétségtelen, hogy a jelenség közvetlenül érinti az egykori gyarmatok, az ún. globális Dél oktatáspolitikáját is.

A kötet végül enyhe, visszafogott optimizmussal zárul: a szerző a globális ókor fogalmának népszerűsítésében ma vezérszerepet játszó ISAW (*Institute for the Study of the Ancient World*) példáján keresztül igyekszik alkalmazható módszertant bemutatni. Hasonlóan pozitív példaként jelenik meg a UCLA és a Yale Egyetem *Global Antiquity* programja, ahol egyiptológusok, maja-kutatók, sinológusok, klasszika-filológusok, római provinciális régészek és a bibliai régészet szakértői együtt dolgoztak ki egy új egyetemi oktatási programot. Scheidel példáihoz pozitív esettanulmányként ér-

demes még megemlíteni számos vallástudományi tanszék globalitásra törekvő ókortörténeti koncepcióját, mint például az ELTE vagy a Szegedi Tudományegyetem vallástörténeti kurzusait.

A szerző ugyanakkor hangsúlyozza: globális ókorhoz pénz, infrastruktúra és humán erőforrás kell. Nem minden egyetem fogja tudni ezt a gyakorlatban kivitelezni, és ezzel nincs is semmi gond. Módszertani kísérletként Scheidel az ókor, egy kultúrtörténeti, tudománytörténeti fogalom és az ókortudomány radikális, 21. századi újraértelmezésének izgalmas kísérletét adja, amely, ha nem is nyeri majd el mindenki tetszését globálisan, talán néhány követőt talál minden országban – így Magyarországon is.

Szabó Csaba

A recenzió az MTA-SZTE Lendület Mithras Kutatócsoport kutatási projektjének keretében készült.